

ZÁVISLOSTNÍ CHOVÁNÍ NA INTERNETU

Proměny chování generací v digitální éře

ADDICTIVE BEHAVIOUR ON THE INTERNET

Generational Behavioural Changes in the Digital Age

ŠMAHAJ Jan, KOLAŘÍK Marek, GLASER Ondřej

Vydavatelství
Univerzity
Palackého

Odborní recenzenti: prof. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.
 Mgr. Josef Kunderát, Ph.D.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2020_020).

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© text Jan Šmahaj, Marek Kolařík a Ondřej Glaser, 2022

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022

ISBN 978-80-244-6287-5 (print)

ISBN 978-80-244-6288-2 (iPDF)

ISBN 978-80-244-6289-9 (ePub)

Univerzita Palackého v Olomouci

ZÁVISLOSTNÍ CHOVÁNÍ NA INTERNETU

Proměny chování generací v digitální éře

ADDICTIVE BEHAVIOUR ON THE INTERNET

Generational Behavioural Changes in the Digital Age

ŠMAHAJ Jan, KOLAŘÍK Marek, GLASER Ondřej

Olomouc 2022

Obsah

ÚVOD	7
1. VYBRANÉ GENERACE 20. A 21. STOLETÍ	9
1.1 Vymezení generace	10
1.2 Teorie opakujícího se generačního cyklu podle Strausse a Howea	11
1.3 Generace budovatelů	12
1.4 Poválečná generace	13
1.5 Generace X	14
1.6 Generace Y	17
1.7 Generace Z	19
1.7.1 Hlavní témata rezonující generací Z	21
1.8 Generace alfa	28
2. ZÁVISLOST NA INTERNETU	31
2.1 Internet jako médium	32
2.2 Internet jako závislost	34
2.3 Historie fenoménu internetové závislosti	38
2.4 Nejednotnost termínů	43
2.5 Možnosti měření závislosti na internetu	47
2.6 Léčba závislosti na internetu	51
3. PARTNERSKÁ INTERAKCE V ON-LINE KOMUNIKACI	56
3.1 Proměna partnerské interakce ovlivněná komunikací v on-line prostředí	57
3.1.1 Pozitivní dopady on-line komunikace na partnerské vztahy	57
3.1.2 Negativní dopady on-line komunikace na partnerské vztahy	58
3.2 On-line nevěra	62
3.2.1 Model ACE	63
3.2.2 Varovné signály on-line nevěry	66

3.2.3 Pornografie	69
3.3 Další důsledky on-line interakce a komunikace pro vztahy	69
4. ADOLESCENTI JAKO RIZIKOVÁ SKUPINA ZÁVISLOSTNÍHO CHOVÁNÍ NA INTERNETU	72
4.1 Metody	73
4.1.1 Popis testu internetové závislosti (Internet Addiction Test)	73
4.1.2 Nová verze IAT-R	74
4.2 Participanti	75
4.3 Výsledky výzkumu	76
4.3.1 Přehledové analýzy	77
4.4 Další výsledky analýzy otázek	80
4.5 Diskuse nad výsledky	81
SHRNUTÍ	86
SUMMARY	90
POUŽITÁ LITERATURA	94
REJSTŘÍK	120

ÚVOD

Rádi bychom tímto odborným textem přispěli k poznání týkajícímu se proměn chování v digitální éře. Jsme přesvědčeni, že téma proměn jednotlivých generací pod vlivem celospolečenských, kulturních, geopolitických, enviromentálních a technologických událostí nabývá na významu. Zároveň představuje velkou výzvu nejen z pohledu výzkumného, ale především co se týče rozměru aplikace do psychologické praxe. S velkým respektem jsme si vědomi pestrosti tématu a nutnosti mezioborové diskuse a spolupráce. Text je koncipován jako průřez (či odrazový můstek) námi zvoleného obsahu, a tím pádem nemá, a ani nemůže být zcela vyčerpávající. Případné zájemce proto na příslušných místech odkazujeme na další relevantní zdroje.

Obsah knihy je záměrně rozčleněn do čtyř kapitol, se kterými může čtenář pracovat zcela samostatně, dohromady však tvoří celek s ústředním tématem proměn chování v kyberprostoru v souvislosti s behaviorální dynamikou závislostního chování (ať již obecného, nebo specifického). Text má ambici zahrnout rovinu individuální, dyadickou/partnerskou a skupinovou.

V první kapitole se zaměřujeme na vybrané generace 20. a 21. století s ohledem na přítomnost moderních komunikačních technologií a internetu. Zabýváme se jejich obecnou charakteristikou a společnými nebo rozdílnými rysy.

Ve druhé kapitole se soustředíme na domnělý negativní aspekt kyberprostoru, který se dnes populárně označuje jako „závislost na internetu“. Značnou pozornost věnujeme vztahu internetu a závislosti v kontextu behaviorálních či nelátkových závislostí, s nimiž do značné míry sdílí určité aspekty. Vymezujeme obecnou a specifickou závislost na internetu a uvádíme přehled vybraných nástrojů pro zachycení tohoto fenoménu.

Třetí kapitola se zabývá významem kyberprostoru a komunikace prostřednictvím moderních technologií v kontextu sociální interakce a navazování či narušování partnerských vztahů. Zohledňujeme jak pozitivní, tak negativní dopady on-line komunikace, která je do značné míry omezující. Pozornosti autorů neunikla ani on-line nevěra či další důsledky on-line interakcí.

ÚVOD

Závěrečná kapitola pojednává o prevalenci závislosti na internetu v české populaci, konkrétně v populaci adolescentů, zkoumané prostřednictvím výzkumu realizovaného pod záštitou Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Autory by potěšilo, pokud by publikace našla své uplatnění jak u odborné veřejnosti, tak u laických zájemců o toto téma, a v neposlední řadě mezi studenty humanitních oborů.

V Olomouci 2022

1. VYBRANÉ GENERACE 20. A 21. STOLETÍ

Za celou známou historii lidstva se nestalo, aby tak rozdílné generace s různými zájmy a pohledem na život žily ve stejném období. Je to způsobeno zejména rychlým pokrokem a neustálými změnami, kterým jsou všechny generace každodenně vystavovány. Během poměrně krátké doby se velmi rychle vystřídaly generace s kvalitativně zcela odlišným způsobem nazírání na svět. Přítomno je mnoho specifických fenoménů/konceptů, jež jsou různě zaměřeny. Téma proměn jednotlivých generací z důvodu technologického rozvoje a internetu je aktuální a v rámci psychologie mezioborové (integruje pohled např. vývojové¹, sociální psychologie, kyberpsychologie a psychologie osobnosti, dále pak především sociologie, politologie a kulturní antropologie). Stanovit přesné časové vymezení jednotlivých generací není – s ohledem na odbornou diskusi, technologický a kulturní kontext – zcela možné, proto čtenáře žádáme, aby k textu vymezujícímu jednotlivé generace takto přistupoval. Považujeme za důležité v úvodu zdůraznit myšlenku autorů Meeks et al. (2013), že nelze očekávat, aby jedinci, kteří se narodili v posledním roce jedné nebo v prvním roce následující generace, vykazovali pouze rysy té generace, do které jsou takto demograficky řazeni. Zkrátka je nutné mít na paměti, že koncept jednotlivých generačních kohort je spíše jakousi teoretickou „berličkou“ než něčím evolučně předdefinovaným, a už vůbec ne absolutním.

¹ Např. koncepty Jeffrey Arnetta (emerging adulthood), Gail Sheehyové (koncept ohrožené generace), Kathleen Malleyové (vliv procesu zrání v lidské dospělosti, tzv. milník 30. roku života – vliv nové nuly), Sandry Bemové (psychologická androgynie) aj.

1. VYBRANÉ GENERACE 20. A 21. STOLETÍ

V dnešní populaci lze vymezit sedm žijících generací. Jsou to (uvádíme chronologicky) generace hrdinů, generace budovatelů (anglicky také *silent generation*), generace baby boomers, generace X, generace Y, generace Z a generace α (alfa) (McCrindle & Wolfinger, 2009). Vybraným generacím se budeme v textu dále věnovat s ohledem na přítomnost moderních komunikačních technologií a internet, jednotlivě si je charakterizujeme a uvedeme také jejich společné nebo rozdílné rysy. Do roku 2025 by měla generace Y tvořit převážnou část populace v produktivním věku.

Ze sociologického hlediska je problematika generací velmi složitá, nejednotná a rozmanitá, co se týče počtu přístupů a autorů (Mannheim, 2007). Jedná se však o aktuální téma, důležité k poznání mnoha jejích aspektů.

1.1 Vymezení generace

Autoři textu vymezení generace chápou ve shodě s autorkami Kubátovou a Kukulkovou (2013), tedy jako skupinu populace, která se narodila v určitém časovém rozmezí vymezeném významnými událostmi (např. válkami), technologiemi (např. internetem), společenskými podmínkami (např. politickým systémem), případně významnými kulturními faktory. Za zajímavé považujeme i vymezení autora Corstena (2007), jenž rozlišuje mezi třemi kategoriemi pojmu generace:

- 1) Generace ve smyslu následnosti. Toto pojetí se vztahuje k řeckému výrazu *genesis*, který znamenal „plození“. Odkazuje ke genealogiím jako liniím původu. Následnost generací je takto založena na biologickém faktu zrození a smrti, je spojena s otázkou sociální a kulturní reprodukce (Ryder, 1980, in Corsten, 2007). Z tohoto hlediska lze socializaci vnímat jako transfer sociálního dědictví, tzn. jako předávání hodnot a norem z pokolení na pokolení, z rodičů na děti, a to včetně negativních příkladů.
- 2) Souběžná existence různých generací (věkových skupin) v jedné společnosti. Tento přístup současně předpokládá tzv. mezigenerační vztahy, které jsou spojeny s otázkami solidarity, mezigenerační smlouvy (Kohli, 1996, in Corsten, 2007), konfliktů či konkurence, a projevují se také v generačních propastech (Van Wel, 1994).

- 3) Generace existující jako specifické kolektivní identity. To vychází z předpokladu následnosti a vztahů mezi generacemi; pokud by tomu tak nebylo, bylo by možné nahradit výraz „generace“ pojmem „věková skupina“ apod. Kolektivní identity jsou tradičně definovány prostřednictvím následnosti (např. politických generací). Idea historických generací odkazuje k obecnější otázce, jak si lidé, kteří se narodili a byli vychováni ve stejném časovém období, osvojují sdílené chápání své zkušenosti. Koncept historických generací proto odkazuje k sociálnímu času. Generace sdílejí obrazek „své doby“ nebo scénář svého kolektivního vývoje v průběhu „své“ historické fáze.

1.2 Teorie opakujícího se generačního cyklu podle Strausse a Howea

Popis generací a jejich definice vychází z díla Strausse a Howea (1991, 1993, 1997), kteří vytvořili teorii založenou na opakujícím se generačním cyklu věkových kohort. William Strauss byl americkým dramatikem a divadelním režisérem, Neil Howe je mimo jiné historikem. Teorii založenou na opakujícím se generačním cyklu postupně rozvíjeli a představovali v několika publikacích, na které zájemce o téma odkazujeme (např. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*, 1991; *13th Gen: Abort, Retry, Ignore, Fail?*, 1993; nebo třetí vydání *Millennials rising: The next great generation*, 2000). Je nutné podotknout, že sami autoři Strauss a Howe (1991, 1993) považují svoji teorii za čistě sekulární a nespojují ji s žádným náboženstvím.

Podle Strausse a Howea (1997, 2009) se každá generace vyznačuje specifickými vzorci chování, jež jsou spjaté s historií v kontextu příslušného geografického a kulturního prostoru,² přičemž po přibližně osmdesáti letech dochází v historii USA k zásadnímu generačnímu otočení. Toto otočení nazývají „čtvrté otočení“ či „obrat“ (každá éra trvá přibližně 20–22 let)³. Uvedené *čtvrté otočení* bývá považováno za krizi, která zničí dosavadní společenský řád a vytvoří nový, a tímto

² Poznámka autorů: Teorie zdůrazňuje generační archetypy, které vznikají z přelomů (klíčových generačních událostí) té které generace konkrétní éry.

³ Autoři Strauss a Howe pro obrat čtyř cyklů užívají termín *Saeculum*.

1. VYBRANÉ GENERACE 20. A 21. STOLETÍ

otočením také začíná nový cyklus. Podle uvedeného přehledu Strausseho a Howeovy teorie (1997) se v roce 2022 nacházíme právě v období přibližně dvacetileté krize, která určí nový společenský řád.

Podle kritiků Strausseho a Howeovy teorie (např. Condrington, 2008; Xenakis, 2010) chybí konceptuální zohlednění i jiných populačních aspektů, jako je např. vzdělání, rasa, socioekonomické podmínky či geografická poloha.

1.3 Generace budovatelů

Jiné označení pro tuto generaci je *silent generation*. Slovo *silent*, tzn. tichý, nemá v tomto případě indikovat obyčejnou prázdnotu nebo absenci zvuku; nejedná se o něco striktně negativního. Ticho zahrnuje klid, tedy i klid uvnitř, což činí osobu vnímavou vůči duševním dějům (Henger & Henger, 2012).

Tato generace se narodila přibližně mezi lety 1928 až 1945. Z toho je jasné, že její osobní i pracovní životy, hodnotový systém a kulturu ovlivnila světová hospodářská krize⁴ a následně také druhá světová válka (spolu s holocaustem a perzekucemi menšin). Autoři Howe a Strauss (1991) poukazují na to, že se tato generace narodila příliš pozdě na to, aby její příslušníci mohli být válečnými hrdiny, a příliš brzy na to, aby se jí dotkla poválečná bezstarostnost a uvolnění. Trh práce během války nelze příliš dobře charakterizovat. Lidé se starali především o svůj vlastní život, samotná práce byla v pozadí. Do generace budovatelů patří v současnosti starší senioři, bez výrazného vlivu na chod ekonomiky. V rámci kultury a historie je připomínán holocaust, aby následovníci nikdy nezapomněli na hrůzy tohoto období (Kubátova & Kukulková, 2013).

⁴ Tzv. velká deprese v roce 1929 byla největší hospodářskou krizí v dějinách lidstva. Změnila představy o ekonomice a ekonomické teorii, ale také vývoj mnoha zemí. Od té doby se s ní porovnává každý další ekonomický otřes (Kulidakis, 2019).